

11. Платонов К., Голубев Г. Психология / К. Платонов, Г. Голубев. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
12. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності МОЗ України ; наказ, Інструкція від 5 вересня 2011 р. № 561 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11/para024#o24>.
13. Психология : [учебник для гуманитарных вузов] / под общ. ред. В. Дружинина. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 656 с.
14. Романов В. Юридическая психология / В. Романов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство «Юрайт», 2012. – 533 с.
15. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
16. Савченко А. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А. Савченко – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
17. Тіщенко В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики / В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – № 27. – С. 139–145.
18. Шульга А. Право і особистість як суб'єкт свідомої, вольової поведінки / А. Шульга // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2011. – №. 2. – С. 84–90.
19. Щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти : лист МОН від 31 липня 2008 р. № 1/9–484 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS8203.html.
20. Яковлев А. Детерминизм и «свобода воли» : перспективы изучения личности преступника / А. Яковлев // Правоведение. – 1976. – № 6. – С. 63–72.

УДК 343.615.1

РУСАКОВА І.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ НАСИЛЬСТВА ЯК КОНСТИТУТИВНОЇ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ

У статті розкрито поняття й особливості насильства як ключової ознаки об'єктивної сторони тяжкого тілесного ушкодження. Визначено види насильства, зазначено основні проблеми визначення меж фізичного насильства. Встановлено критерії визначення насильства, що є небезпечним для життя.

Ключові слова: насильство, фізичне насильство, тяжке тілесне ушкодження.

В статье раскрыты понятие и особенности насилия – ключевого признака объективной стороны тяжкого телесного повреждения. Определены виды насилия, указаны основные проблемы определения границ физического насилия. Установлены критерии определения опасного для жизни насилия.

Ключевые слова: насилие, физическое насилие, тяжкое телесное повреждение.

The article reveals the concepts and characteristics of violence as a key feature of the objective side of the grievous bodily harm. The types of violence are defined; the main problems of determining the physical abuse limits are specified. The criteria for determining violence that is life-threatening are lined out.

Key words: violence, physical abuse, grievous bodily harm.

© РУСАКОВА І.Ю. – здобувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), суддя (Апеляційний суд Дніпропетровської області)

Вступ. Поняття насильства, визначення його меж завжди викликало неоднозначне тлумачення серед науковців і практиків. В Особливій частині Кримінального кодексу (далі – КК) України міститься низка норм, що передбачають відповідальність за злочини, пов'язані із застосуванням насильства. У частині норм КК поняття насильства має диференційований характер і визначається залежно від ступеня його небезпеки для життя і здоров'я людини. Зокрема, в одних нормах вживається поняття насильства, небезпечного для життя або здоров'я як конструктивна (ч. 1 ст. 187 КК) або кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 355, ч. 4 ст. 410 КК України). У ст. ст. 121, 122, 125 КК законодавець диференціює відповідальність залежно від виду насильства – тяжке тілесне ушкодження, середньої тяжкості тілесне ушкодження і легке тілесне ушкодження.

Постановка завдання. Попри те, що в КК міститься безліч статей, які встановлюють відповідальність за насильницькі злочини, використовуваний термін «насильство» законодавчо не визначений. Це веде до різного тлумачення понять насильства, насильницького злочину, насильницької злочинності, що негативно позначається на правозастосовній діяльності. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів залежить від максимально конкретного і точного визначення поняття насильства. Розроблення цього поняття є завданням кримінального права і вирішується воно, ґрунтуючись на теоретичних і практичних засадах [1, с. 44–50].

Результати дослідження. Теорія кримінального права поділяє насильство на два різновиди: фізичне і психічне насильство. Законодавець же під час конструювання норм кримінального закону таку термінологію переважно не вживає. У диспозиціях статей КК України виділяється насильство або погроза застосування такого насильства. Водночас сам термін «насильство» не розкривається, що породжує різне його тлумачення, але є вказівка на його ступінь: небезпечне або таке, що не є небезпечним для життя або здоров'я. У КК України термін «насильство» розуміється лише як фізичне насильство. Психічне насильство, тобто відповідальність за погрозу його застосування, карається у випадках, спеціально вказаних у диспозиціях кримінально-правових норм.

Л.Д. Гаухман так визначає фізичне насильство: «Поняттям фізичного насильства охоплюються насильницькі дії, які здійснюються при вчиненні конкретного злочину, що заподіяв шкоду тілесній недоторканості, здоров'ю іншої людини або її смерть, або спрямований на спричинення такої шкоди» [2, с. 75].

Н.В. Огородніков фізичне насильство розуміє як «вплив на людину ззовні за допомогою мускульної сили або за допомогою знарядь, механізмів, а також хімічна, біологічна, ядерна, електромагнітна, температурна або інша дія на організм людини шляхом введення, наприклад, радіоактивних, наркотичних засобів або психотропних, отруйних, одурманюючих речовин тощо, здатних подавити волю, заподіяти біль, тілесне ушкодження або смерть. Психічне насильство, як правило, є погрозою застосуванням фізичного насильства, полягає у вираженні наміру заподіяти зло, шкоду здоров'ю і життю» [3, с. 218].

Аналіз диспозицій норм КК України дозволяє зробити висновок про те, що законодавець у поняття насильства включає спричинення смерті, тяжкого, середньої тяжкості і легкого тілесного ушкодження, нанесення побоїв або здійснення інших насильницьких дій, що заподіяли фізичний біль потерпілому.

До небезпечного для життя людини законодавець відносить тільки один вид насильства – умисне спричинення тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України). Про це свідчить вказівка законодавця: «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 цього Кодексу <...>» (ч. 1 ст. 122 КК України).

Поняттям фізичного насильства охоплюються насильницькі дії, які здійснюються за вчинення конкретного злочину, які спричинили шкоду здоров'ю потерпілого або його смерть.

Зовні фізичне насильство може виражатися в нанесенні побоїв, заподіянні легкого, середньої тяжкості, тяжкого тілесного ушкодження або смерті. Настання вказаних наслідків у частині складів злочинів є конститутивною ознакою, в інших – кваліфікованою. Під час кваліфікації можлива й третя ситуація (зокрема, під час кримінально-правової оцінки діянь учасників різних форм організованих злочинних об'єднань – *І. Р.*), за якої насильство виходить за межі даного складу і має отримати самостійну кримінально-правову оцінку, тобто ці наслідки належить кваліфікувати за сукупністю.

Чинне національне кримінальне законодавство, яке належить, з погляду класичного підходу, до континентальної сім'ї права, передбачає фіксацію й оперування категоріями з нормативно установленим змістом. Традиційно українське кримінальне право передбачає можливість поширення дії норм на максимально широке коло відносин. З огляду на це, вживання законодавцем терміна «наси́льство» («наси́льство, що є небезпечним для життя»), «наси́льство, що не є небезпечним для життя») одночасно із наведенням як альтернативного діяння можливості спричинення тілесного ушкодження різного ступеня тяжкості, на наш погляд, утворює надмірну складність під час тлумачення норми.

Особлива частина КК України містить норми, у диспозиціях яких зазначено застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я (ч. 3 ст. 149; ч. 1 ст. 187; ч. 3 ст. 189; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 262; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 289; ч. 3 ст. 308; ч. 3 ст. 312; ч. 3 ст. 313; ч. 3 ст. 355; ч. 4 ст. 410 КК України), або насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 149; ч. 2 ст. 186; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206–2; ч. 2 ст. 278; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 312; ч. 2 ст. 355 КК України). Що треба розуміти під цими видами насильства, законодавець не роз'яснює. Навіть більше, у деяких нормах йдеться про застосування насильства без додаткових вказівок на вид такого насильства (ч. 2 ст. 150–1; ч. 2 ст. 157; ч. 2 ст. 161; ч. 2 ст. 162; ч. 1 ст. 174; ч. 2 ст. 180; ч. 1 ст. 294; ч. 3 ст. 297; ст. 340; ч. 3 ст. 342; ч. 2 ст. 373; ч. 2 ст. 393; ч. 2 ст. 426–1; ч. 2 ст. 431; ч. 1 ст. 433; ч. 1 ст. 446 КК України).

Оскільки ні законодавець, ні Правила чітко не розшифрували поняття «небезпека для життя», у літературі щодо нього не склалося єдиної думки. Неоднаковий підхід до поняття цієї ознаки віддзеркалився в низці наукових робіт і породив тривалу дискусію щодо оцінки ступеня тяжкості деяких проникаючих порожнинних поранень. В ході цієї дискусії у окремих експертів намітилася певна тенденція до зниження ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Ця тенденція знайшла вираження, насамперед, у пропозиціях не вважати небезпечними для життя і не відносити до тяжких деякі проникаючі поранення грудей і живота. Судові експерти намагались дати поняття небезпеки для життя, виходячи лише із симптомів, що можуть спричинити смерть, які спостерігались за травми, або ґрунтуючись на статистичних даних лікувальних установ про летальні випадки того чи іншого вигляду тілесного ушкодження.

Зазначений підхід до оцінки ознаки небезпечності для життя був одностороннім, оскільки згадані автори, ґрунтуючись на так званій «явній», «безумовній» небезпеці для життя, не розрізняли, а змішували поняття «небезпека для життя» і «результат ушкодження».

Помилковість переконань деяких із них полягала і в тому, що ними обґрунтовувалася вимога необхідності перекваліфікації тілесних ушкоджень, які змінили свій стан завдяки сучасним досягненням медичної науки, успіхам хірургічної практики тощо.

Дійсно, багато небезпечних для життя ушкоджень можуть мати задовільні наслідки (без загрозових для життя симптомів і важких ускладнень – *I. P.*) і настільки ж сприятливий результат, аж до цілковитого одужання. Проте такі ушкодження є небезпечними для життя, оскільки у всіх випадках йдеться про небезпеку для життя в момент заподіяння ушкодження. Така небезпека для життя може визначатися не клінічними проявами і не результатами лікування, а анатомічними ознаками травми, яка не спричинила жодних тяжких наслідків лише завдяки своєчасно наданій медичній допомозі або (рідше – *I. P.*) завдяки індивідуальним особливостям реакції організму або випадковим обставинам. Саме тому небезпека для життя часто не призводить до смерті, іноді навіть не супроводжується тяжкими ускладненнями, і зрештою, закінчується цілковитим одужанням.

Погляд на небезпеку ушкодження для життя як на самостійний критерій оцінки ступеня тяжкості не викликав заперечень ані з боку судових медиків-учених, ані з боку експертів-практиків. Водночас поширився і до 1961 р. став, по суті, панівним погляд, згідно з яким сама небезпека для життя тяжкого тілесного ушкодження може виникати в різні його періоди: як у момент нанесення, так і протягом лікування травми.

У розрізі зазначеного може бути оцінене і формулювання, що міститься в Правилах: «Небезпечними для життя є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища і котрі без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті, що обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя таких ушкоджень. Загрозовий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень, незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку».

Насамперед, недостатньо визначеним є оціночне поняття «звичайний перебіг», що породжує багато питань.

Отже, коли б не виявилися показники безпеки для життя, основне анатомо-клінічне джерело такої безпеки має бути закладене в самому тілесному ушкодженні. Тобто безпека для життя як критерій оцінки ступеня тяжкості завжди виникає вже в момент нанесення ушкодження. Якби судово-медичний експерт оцінював тяжкість травми на підставі безпеки для життя, що виникла лише у зв'язку з тілесним ушкодженням, але не в момент його нанесення, то тоді будь-які випадкові події, що приєдналися до незначної травми, можуть викликати небезпечний для життя стан (наприклад, значна втрата крові після вибитого одного зуба в особи, яка страждає важкою гемофілією – *I. P.*) послужило б основою для визнання цього ушкодження небезпечним для життя і тому тяжким. Такий підхід здатний лише дезорієнтувати експертів і слідчо-судові органи.

Все це дозволяє говорити про доцільність включення в текст нині чинних Правил уточненого формулювання поняття небезпечних для життя тілесних ушкоджень. До тілесних ушкоджень, небезпечних для життя в момент нанесення, варто віднести такі, які вже через їхні анатомічні ознаки, зазвичай, мають спричинити смерть (проте в деяких випадках, завдяки наданню медичної допомоги або залежно від індивідуальних особливостей організму, можуть мати сприятливий результат і не призводять до жодних тяжких наслідків – *I. P.*), а також пошкодження, клінічний перебіг яких супроводжується симптомами, що свідчать про загрозу життя, і ускладнення, які закономірно впливають із морфологічної суті травми.

Це дозволяє виділити два судово-медичні показники безпеки ушкоджень для життя: а) анатомічний (морфологічний) і б) клінічний (функціональний). Перший із них є визначальним, другий – похідним. Якщо анатомічний показник сам собою характеризує ушкодження як таке, що, зазвичай, має закінчуватися смертю (наприклад, перелом основ черепа, проникаюча рана живота, перетинання артеріального стовбур тощо – *I. P.*), то його вистачає для визнання ушкодження небезпечним для життя в момент нанесення. Водночас вже не має значення, спостерігатимуться небезпечні для життя симптоми чи ні, розвинуться важкі ускладнення або ушкодження закінчаться швидким одужанням. Коли ж ушкодження позбавлене вказаного характеру (наприклад, поранення кровоносної судини – *I. P.*) або не може бути об'єктом безпосереднього виявлення в живій людини (наприклад, закрыта черепно-мозкова травма – *I. P.*), показником безпеки ушкодження для життя є клінічний (функціональний) – у вигляді симптомів, що свідчать про загрозу життя, і ускладнень. Проте обов'язковою умовою, що допускає використання клінічного показника безпеки для життя, є те, що загрозові для життя симптоми й ускладнення повинні мати не випадкове походження, а закономірно впливати з морфологічної суті травми.

Що стосується другого основного критерію – результату і наслідків ушкоджень, то він, окрім окремих видів наслідків, спеціально вказаних у ч. 1 ст. 121 КК, може проявлятися або в стійкій втраті працездатності, або в тривалому чи короткочасному розладі здоров'я.

Диспозиції окремих норм побудовані так, що злочин вважається вчиненим або внаслідок застосування насильства, або ж під час заподіяння тілесного ушкодження. Це дає підстави висунути припущення, що насильство не включає можливість заподіяння тілесного ушкодження (зокрема й тяжкого – *I. P.*). Такий висновок не відповідає дійсності і є хибним, хоча по суті впливає з буквального тлумачення норм. На перший погляд, вони є дублюючими за формою вчинення та змістом.

На думку науковців, фізичне «насильство може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, поранень і в іншому впливі на зовнішні покриви тіла людини шляхом застосування фізичної сили, холодної чи вогнепальної зброї, інших предметів, рідини (кислот, окропу), сипучих речовин тощо, а також у впливі на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин шляхом отруєння або обпоювання одурманюючими засобами» [2, с. 76].

Така кількість оціночних ознак негативно позначається на якості застосування правових норм і веде до різного їх тлумачення.

Висновки. Беручи до уваги наведені вище аргументи, вважаємо за можливе визначити поняття насильства. На нашу думку, *насильство* треба розуміти як умисний суспільно небезпечний протиправний вплив на організм людини, здійснюваний проти або поза волею потерпілого, спрямований на порушення фізичної та /або психічної недоторканості.

Список використаних джерел:

1. Гаухман Л.Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР : автореф. дис. ... д. юрид. наук. / Л.Д. Гаухман. – М., 1979. – 33 с.
2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления / Л.Д. Гаухман. – М. : Юридическая литература, 1974. – 167 с.
3. Огородникова Н.В. К вопросу об унификации законодательного описания насилия как способа совершения конкретных составов преступлений / Н.В. Огородникова // Материалы научно-практической конференции. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 218.

УДК 3.34.343.2

СЮСЮКАЛО З.М.

**ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

У статті розкрито ознаки заходів кримінально-правового впливу. На основі аналізу ознак запропоновано визначення поняття заходів кримінально-правового впливу. Визначено коло заходів кримінально-правового впливу, які входять в обсяг цього поняття. На підставі дослідження поняття кримінально-правового впливу та механізму кримінально-правового регулювання зроблено висновок про відмінність поняття заходів кримінально-правового впливу від інших правових понять.

Ключові слова: заходи кримінально-правового впливу, заходи кримінально-правового характеру, кримінально-правовий вплив, механізм кримінально-правового регулювання, державний примус, каральний вплив.

В статье раскрыты признаки мер уголовно-правового воздействия. На основе анализа признаков предложено определение мер уголовно-правового воздействия. Определен круг мер уголовно-правового воздействия, которые входят в объем этого понятия. На основании исследования понятия уголовно-правового воздействия и механизма уголовно-правового регулирования сделан вывод о различии понятия мер уголовно-правового воздействия от других правовых понятий.

Ключевые слова: меры уголовно-правового воздействия, меры уголовно-правового характера, уголовно-правовое воздействие, механизм уголовно-правового регулирования, государственное принуждение, карательное влияние.

The signs of measures of criminal legal influence are exposed in the article. On the basis of the analysis of signs, the definition of measures of criminal legal influence is proposed. The circle of measures that is included in the volume of this concept is certain. On the basis of research of concept of criminal legal influence and mechanism of the criminal legal regulation drawn conclusion about the difference of concept of measures of criminal legal influence from other legal concepts.

Key words: measures of criminal legal influence, measures of criminal-legal character, criminal-legal influence, mechanism of criminal-legal regulation, state coercion, punitive influence.

Вступ. Світова тенденція розвитку кримінального законодавства свідчить про те, що дедалі більше країн світу відступають від покарання як єдиного заходу кримінально-правового впливу, застосовуючи багатокілісну систему заходів кримінально-правового впливу. М.І. Хав-

© СЮСЮКАЛО З.М. – аспірант кафедри кримінального права і кримінології (Львівський національний університет імені Івана Франка)